

SVETOZAR PRIBIĆEVIĆ I STJEPAN RADIĆ U SELJAČKO - DEMOKRATSKOJ KOALICIJI

APSTRAKT: Autor će u radu da prikaže političku aktivnost srpskog političara Svetozara Pribićevića i hrvatskog političara Stjepana Radića kroz zajednički rad unutar Seljačko - demokratske koalicije, u kojoj se ostvarila saradnja dve značajne stranke u Kraljevini SHS; Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke. Njihova politička aktivnost biće praćena kroz njihov odnos prema vladi, učešću Srba iz Hrvatske i Hrvata u organima vlasti kao i po pitanju unutrašnjeg državnog uređenja i eventualnim mogućnostima promene istog.

KLJUČNE REČI: Svetozar Pribićević, Stjepan Radić, Seljačko - demokratska koalicija, Samostalna demokratska stranka, Hrvatska seljačka stranka, Vidovdanski ustav, unitarizam, federalizam.

*

Oblasni izbori koji su održani u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca 1927. godine rasplinuli su ideju Svetozara Pribićevića o stvaranju jedne jake državotvorne stranke koja je, po njegovoj zamisli, trebala da ima opštejugoslovenski karakter, a kojoj bi okosnicom bila njegova Samostalna demokratska stranka (dalje SDS). Politička realnost potvrđena izbornim rezultatima, pokazala je da se biračko telo još jednom opredelilo za stranke koje podržavaju nacionalnu opciju. Pokušaj Pribićevića da preotme jedan deo glasača od radikala, kako u "prečanskim" krajevima tako i u Srbiji, završio se neuspehom, a njegovo nastojanje da razbije hrvatski front nestalo je poput sapunice. Videvši da u borbu za glasove protiv radikala i radićevaca ne može, da kralj neprekidno radi na rušenju ugleda stranačkih vođa i da su cenu tome već platili on, Pašić i Radić, ali i da je njegova ideja da postane predvodnik jugoslovenske nacije na celom državotvornom teritoriju postala nereálnom, Pribićević je odlučio da se osami na opozicionoj političkoj sceni.

Međutim, Stjepan Radić je od leta 1927. godine počeo da vuče poteze koji su išli u prilog približavanju samostalcima. Ova Radićeva odluka, možda za neke "politički luping" ili još jedan "veliki i neočekivani zaokret", imala je svoje korene u činjenici da su poslanici Hrvatske seljačke stranke (dalje HSS) i SDS-e u Narodnoj skupštini prvi put glasali zajedno u Anketnom odboru za ispitavanje korupcije, u vreme, kada je HSS-a bila na vlasti zajedno sa radikalima. Taj prvi znak približavanja počeo je, konačno, u drugoj polovini 1927. godine da rađa plodom. Borba protiv korupcije koju su tada započeli obojica sada im je pružala priliku da se ujedine u opoziciji postojećoj vlasti koja je predstavljala kraljevu kombinaciju sastavljenu od radikala¹, demokrata okupljenih oko "dvorskog čoveka" dr. Voje

¹ Treba imati na umu da je prestrojavanje kod radikala, posle Pašićeve smrti, i dalje trajalo. U to vreme možemo da uočimo kako kralj podržava one radikalske vođe koji su bliski dvoru, a to znači

Marinkovića, Slovenske ljudske stranke i Jugoslovenske muslimanske organizacije. Radićeva namera je bila, prema proceni Sekule Drljevića, da privuče sebi Pribićevića jer će “dezerterstvo vođe beogradskih janičara, Svetozara Pribićevića, bit gorka pilula za Beograd”, a uz njenu pomoć izvršiće se Radićev plan “izoliranja Beograda” s tim da se mora voditi računa “o ogromnom teretu Pribićevićevih grijeha, kao i o mogućnosti, da se on odvikne služiti Beogradu, kojemu je služio cio život”, ne zaboravljajući pri tom činjenicu “da je bolje, da je s nama nego s Beogradom.”² Polazeći s namerom da se približi Pribićeviću, Radić je svoje izjave o njemu proširio i na borbu protiv nedemokratskih metoda i protiv narušavanja osnovnih građanskih sloboda. To je i razumljivo, jer se dodirne tačke između njih dvojice nisu mogle naći u političkim programima, pošto je Pribićevićev unitarizam bio direktna negacija Radićevog nacionalnog programa.

Premda su samostalske novine u početku dosta rezervisano gledale na Radićeve izjave o samostalcima uskoro je došlo do uspostavljanja prve konkretne saradnje između ovih dveju stranaka i to na razini primorsko – krajiške oblasne skupštine. Inicijativu za saradnju dao je Stjepan Radić. Pošto je sporazum postignut i vlast oformljena, samostalske novine su počele da se povoljno izražavaju o radićevcima i da napadaju radikale koji su na terenu nastojali da ometu kontakte između HSS-e i SDS-e i da privole jedan deo Pribićevićevih ljudi da uđu u vladu sa njima. Svi pokušaji Velje Vukićevića da privuče pojedince iz redova SDS-e završili su neuspjehom.

Pošto je vlada Velje Vukićevića imala za cilj da ojača svoje pozicije kako bi mogla da nastavi sa započetom politikom, odlučila je da raspusti Skupštinu i da se raspišu novi izbori. Skupština je raspuštena sredinom juna, a izbori su se trebali održati 11. septembra 1927. godine. Raspisivanje izbora Svetozar Pribićević je popratio sa neskrivenim zadovoljstvom. Premda je video da je njegova stranka loše prošla na oblasnim izborima, on je ipak odlučio da na naredne izbore izađe samostalno. U svojim političkim nastupima obarao se najvećim delom na radikale, ali i na slovenačke klerikalce. Prema Stjepanu Radiću samostalci su se držali uzdržano, tako da čak i njegov prodor u Srbiju i Makedoniju pod imenom Narodna seljačka stranka, koju je nazvao tim imenom verujući da bi time mogao da preotme od radikala i demokrata glasove seljaka, prolazio je u samostalskoj štampi bez uobičajenih napada. Međutim, ni ubitačan tempo Pribićevićevih mitinga ni Radićev pokušaj da sa promenom imena stranke dobije glasove, nisu urodili plodom. Na izborima, samostalci su dobili 23, a Radić 61 poslaničko mesto.

Videvši da je po drugi put doživeo neuspjeh, jer 23 poslanička mesta bila su daleko od onoga što je hteo da postigne, Pribićević je najavio definitivno napuštanje politike izolacije, pa je čak dao i inicijativu, mada još neodređenu, za zajedničku akciju u cilju ujedinjenja “demokracije, možda i o fuziji pod izvjesnom pogodbom.”³

Ideja o ujedinjenju “demokracije” nedugo posle Pribićevićeve izjave počela je da poprima konkretne konture, jer samo deset dana posle izbora, vođa Demokratske stranke Ljuba Davidović je kontaktirao sve stranke za koje je smatrao da bi trebale ući u Blok demokratije. Pošto su Pribićević i Radić dali

krugove oko Velje Vukićevića, dok s druge strane potpomaže slabljenje radikala okupljenih oko Marka Trifkovića, koji su spremni na dogovor po pitanju sastavljanja vlade široke koncentracije.

² Sekula Drljević: “Balkanski sukobi 1905-1941”, Zagreb 1944, str.138,139.

³ Riječ, 214/ 20.9 1927. str.3.

formalni pristanak za učestvovanje u radu pomenutog bloka, on je od tog trena trebao da bude sastavljen od sledećih stranaka: Demokratske stranke, Samostalne demokratske stranke, Hrvatske seljačke stranke i Zemljoradničke stranke.

Svetozar Pribičević je bio aktivno uključen u pripremanju Bloka demokratije. Pošto su samostalci uspešno završili pregovore sa demokratama, prišlo se približavanju radićevcima. Međutim, neočekivano za samostalce, demokrate su ih iznenadile odugovlačenjem u formiranju Bloka. Razlog za takvo držanje demokrata treba tražiti u činjenici da je unutar Demokratske stranke bilo izuzetno jako krilo Voje Marinkovića koje je tražilo da demokrate nastave saradnju sa radikalima, a pošto se Davidović još jednom pokazao nedovoljno odlučnim, šefovima opozicije je 27. oktobra poslato pismo u kojem se navodi da su demokrate za to da se odloži stvaranje Bloka demokratije. Ova odluka demokrata nije sprečila Pribičevića i Radića da nastave svoj rad na međusobnom približavanju. Naime, Pribičević je bio svestan dve činjenice, a to su da se hrvatsko pitanje u Jugoslaviji ne može da rešava bez Hrvata kao i da se srpsko pitanje u Hrvatskoj ne može da reši bez Hrvata. Ova svesnost bila je možda i ključnim razlogom zbog kojeg je, bez obzira na povlačenje demokrata, ostao uz pravog predstavnika hrvatskog naroda, a to je bio Stjepan Radić. Osim u štampi, samostalci i radićevci su se približavali i u političkim govorima u Skupštini. Tamo su Pribičević i Radić bili istog mišljenja po pitanju spoljne politike. Oni su tražili da se organizuje poseban odbor za spoljne poslove zbog toga što su smatrali da je nužno preispitati spoljnu politiku Kraljevine SHS prema Italiji, koja je po njihovom mišljenju "udvorička", a sama Italija ekspanzivna kako prema Kraljevini SHS tako i prema Grčkoj i Albaniji. Zbog toga, oni su tvrdili da "politika našeg osamljivanja i razbijanja Male Antante koju Italija sprovodi sistematski nije ni u koliko suzbijena nekom kontrapolitikom."⁴ Radeći u tom cilju, Radić je izradio pismeni predlog o osnovnim linijama zajedničke politike i poslao ga Pribičeviću posredstvom Sekule Drljevića. Pošto je predlog odvojeno razmatran u parlamentarnim klubovima obeju stranaka, dogovorena je zajednička sednica dvaju klubova. Tako su se 11. novembra 1927. godine sastali predstavnici HSS-e i SDS-e i prihvatili rezoluciju o osnivanju Seljačko – demokratske koalicije. Na taj način se nosilac federalističke koncepcije i zagovornik hrvatske nacionalne individualnosti udružio u politički savez sa najodlučnijim i najupornijim ideologom i braniteljem unitarizma i centralizma. Mišljenja o političkom obratu Svetozara Pribičevića bila su različita. Neki su u njegovom povezivanju sa Stjepanom Radićem videli akt osвете prema dvoru, koji ga je 1925. godine izgurao sa vlasti. Drugi su opet smatrali da je to bio akt njegove volje da se učini kraj bezobzirnoj i samovoljnoj srbijanskoj hegemonističkoj politici. Na žalost, ni mi ne možemo sa sigurnošću da utvrdimo tačan razlog koji ga je naveo da se udruži sa Radićem. Od svih nagađanja koja su do danas iznesena, ostaje nam samo to da verujemo Pribičeviću, koji je nekoliko godina kasnije o tome pisao: "Nas je ponovo zbližilo i sjedinilo duboko uvjerenje da ćemo samo udruženim snagama moći da se borimo protiv prevlasti iz Beograda i osigurati jednaka prava za sve Srbe, Hrvate i Slovence u zemlji i tako učiniti da trijumfuje demokracija."⁵ Svoj korak Pribičević je dalje objašnjavao time, da su između njega i Radića pale načelne ograde od onog dana kada je Radićeva stranka priznala Ustav, ušla u parlament i počela da saraduje u vladi zajedničke države.

⁴ Vidi Stenografske beleške, sednicu od 28.10 1927, kao i sednicu od 23.11 1927.

⁵ Svetozar Pribičević: Diktatura kralja Aleksandra str.59.

Ulazak SDS-e u Seljačko demokratsku koaliciju (dalje u tekstu SDK) za Pribičevića nije značio odstupanje od osnovnih stavova i ideologije stranke. SDK je pre svega zahtevala uvođenje demokratskog režima, reformu državne administracije te čišćenje državnog aparata od korumpiranih i strančarskih elemenata, što, naravno, nije bilo u protivnosti sa programom SDS-e. Osim toga, samostalska štampa je posle stvaranja političkog saveza sa seljačkom strankom neprestano isticala da sve promene u političkom sistemu treba izvesti isključivo u okviru postojećeg Vidovdanskog ustava.

S druge strane, Radiću je kao realnom političaru ostala samo jedna mogućnost da nastavi borbu protiv centralizma, a to je da se udruži sa najvećim centralistom, ma koliko to apsurdno zvučalo, sa Pribičevićem. U ostalom, i sam Pavle Radić je priznao, posle stvaranja SDK, da taj savez sa Pribičevićem nije ugodan i da će zbog njega biti dosta muke, ali "da to traži naša nova taktika."⁶

Ovaj savez naišao je na oštre kritike, kako radikala tako i federalista. I jedni i drugi su istupali u javnosti optužujući Pribičevića i Radića da su tim činom izdali svoju celokupnu političku borbu. U stvari, i radikali i federalisti su se plašili tog novog saveza, jer je on za radikale značio da je stvoren "prečanski" front i to kao opozicija njihovoj vlasti, a za federaliste je taj novi savez bio neugodan jer ih je osamio na hrvatskoj političkoj sceni oduzimajući im i najmanju šansu da upravo oni budu začetnici nekog novog prečanskog fronta.

Nedugo posle prvih napada na SDK usledio je i čuveni govor Svetozara Pribičevića u Narodnoj skupštini od 16. decembra 1927. godine za vreme kojeg je pročitao deklaraciju SDK-e. Između ostalog u njoj se traži najpotpunija "ravnopravnost svih državljana bez obzira na ime ili kraj, na svim područjima i u svim manifestacijama narodnog i državnog života, u svim ustanovama i u svim pozicijama s kojih se utječe na sudbinu naroda."⁷ U drugom delu govora Pribičević traži od "SDK da digne svoj glas protiv toga što ... se produžava poreska nejednakost, čime se pojedini krajevi naprosto materijalno uništavaju, a ujedno se u narodu tih krajeva ubija vera u ... ideal jednakosti i ravnopravnosti ... da se naš narod depolitizacijom uprave oslobodi nesposobnog i koruptivnog partijskog činovništva ... na čelu zemlje je hegemonistička vlada jednog kraja, koji nema smisla ni razumevanja za potrebe pojedinih delova, ni za harmoničan razvitak celine naroda ... SDK traži promenu sistema vladanja u našoj zemlji ... Samo onda, kad se u narodu utvrdi duboko i nepokolebljivo uverenje, da su Srbi, Hrvati i Slovenci bez obzira na kraj, jednaka i ravnopravna braća ne samo u teoriji, prema pisanim zakonima nego i u praksi, koja se stvara primenom zakona i celokupnim državnim životom, razviće se ono duhovno jedinstvo naroda, koje će našoj državi omogućiti, da izvrši svoju veliku kulturnu misiju u Srednjoj Evropi i na evropskom jugoistoku."⁸

SDK je delovala kao najborbeniji deo opozicije u Narodnoj skupštini i izvan nje. Za formulisanje njene politike svakako da je velikih zasluga imao upravo Pribičević koji se još u januaru 1928. godine založio za to da se krene u osvajanje što većeg broja poslaničkih mandata u prečanskim krajevima kako bi SDK mogla u parlamentu da istupa sa što većim autoritetom. Pošto je zaključio da SDK ima punu podršku u Hrvatskoj i Dalmaciji, odlučeno je da se veća pažnja pokloni

⁶ Dragan Bubić: "Tamnice Stjepana Radića", Zagreb 1929, str.82.

⁷ Riječ, 287/ 17.12 1927. Također kod H. Matković: Svetozar Pribičević - ideolog, stranački vođa, emigrant, Zagreb 1995, str.195.

⁸ SB, sednica od 16. 12 1927. str.154.

osvajanju glasova u Sloveniji, Bosni i Hercegovini i Vojvodini. Istovremeno je najavio da će SDK nastojati da proširi svoj rad na Srbiju i Makedoniju ističući pri tom da su svi članovi Koalicije “jedno i nedjeljivo tijelo.”⁹

Dana, 21. januara 1928. godine, donesena je u Zagrebu Rezolucija Seljačko – demokratske koalicije, u kojoj je, kao najvažnije, istaknut njen jedinstven nastup. U Rezoluciji se tražilo da se formira vlada koncentracije svih stranaka i grupa koje su za ustav i načela parlamentarizma. SDK se izjasnila za ravnopravnost u svim područjima javnog života, za temeljnu promenu sistema vladanja i depolitizaciju državne administracije, za narodnu samoupravu koja će biti zaštićena od zahvata državne vlasti. Po njihovom mišljenju, frontu srbijanskih stranaka (op. aut. misli se na radikale i demokrate) trebalo je suprotstaviti koncentraciju narodnih snaga. Mada je tu koncentraciju vlada proglasila za “prečansku frontu”, ona je samo predstavljala odbranu naroda od neravnopravnosti, ekspoatacije i hegemonije.¹⁰

Samo četiri dana posle objave Rezolucije, Velja Vukičević je otpočeo pregovore sa Stjepanom Radićem na osnovu kojih je nameravao da izazove rascep u SDK-u.¹¹ On je ponudio Radiću da uđe u vladu i tri ministarska resora za njegovu stranku, ali pod uslovom da napusti SDK. Pošto je Radić to odbio i zatražio pet ministarskih mesta, kao i učestvovanje celokupne Koalicije u radu vlade, pregovori su propali. Nekoliko dana posle propalih pregovora demokratski ministri su napustili vladu, pa je Vukičević bio prisiljen da 8. februara 1928. godine podnese kralju ostavku vlade. Kao odgovor na ostavku, kralj je Vukičeviću poverio mandat za sastav šire koncentracione vlade, nakon čega je Vukičević ponudio Davidoviću i Radiću da uđu u vladu, ali pošto su ponudu obojica odbili, kralju je vraćen mandat za sastav vlade. Posle toga, kralj je poverio Radiću da sastavi vladu, ali pošto su radikali smatrali da predsednik vlade može da bude samo iz njihovih redova, jer su oni najjača stranka u zemlji, i taj je pokušaj propao. Nakon toga su usledili neuspeli pokušaji Davidovića, Perića, Vukičevića i Marinkovića da formiraju vladu, ali pošto su svi propali, kralj je 22. februara 1928. godine sastav radne vlade, bez sudelovanja SDK, poverio ponovo Velji Vukičeviću, sa namerom da se u Skupštini izglasa proračun.¹² Čim je formirana nova Vukičevićeva vlada potpomognuta sa Davidovićevim demokratama (tzv. Tvrdi grad) u kojoj nije bio ni jedan Hrvat, SDK je posebnom pismenom saopštenju 24. februara napala tu vladu kao policijsko – žandarmerijsku diktaturu hegemonista, pojačanu korupcijom i pljačkom u svim prečanskim krajevima, što je Radić popratio rečima kako će “svima biti jasno, da Srbijanci pod jugoslavenstvom razumiju svoju vladavinu nad nama, ostalim južnim Slavenima.”¹³ Kao izraz protivljenja davanju mandata Vukičeviću i sastavljanju vlade bez predstavnika SDK, poslanici SDK-a nisu tri dana dolazili u Skupštinu, a ujedno su se i solidarisali sa Radićem koji je bio isključen sa tri sednice. U vezi sa tim, Pribičević je 3. marta pročitao izjavu SDK-e, u kojoj se ističe, da SDK odgađa zaključak o napuštanju Narodne skupštine, ali da poslanici SDK neće sudelovati u raspravi o proračunu prihoda i rashoda i da SDK ne smatra terete nametnute prečanskim

⁹ H. Matković: p.d. str.197.

¹⁰ Isto.

¹¹ S. Pribičević: p.d. str.66.

¹² Rudolf Horvat: Hrvatska na mučilištu, Zagreb 1942, str.378.

¹³ S. Drljević: “Radić o jugoslavenstvu. Uspomene i sjećanja na vođu i učitelja”, Božićnica za 1929, str.82.

krajevima državnim proračunom, kojim bi bili obavezani krajevi i narod, koji SDK predstavlja, “dok se ne reparira ovako prokrijumčareni proračun.”¹⁴

Složni u viziji stvaranja velikog političkog pokreta koji bi trebao da dovede demokratiju kao parlamentarnu ideju do etičke pobjede, Pribičević i Radić su pomakli politiku u celoj državi sa terena neprestanih političkih kombinacija i političkog nadmudrivanja na teren frontalne borbe koja ima za cilj “rušiti taj tvrdi grad nasilja, korupcije, pljačke i pozvati u borbu sve zdrave snage našeg javnog, narodnog i državnog života.”¹⁵ Radeći na tome, oni su organizovali veliki broj mitinga po Hrvatskoj, Sloveniji i Vojvodini. Namera im je bila da na tim prostorima, za sledeće izbore, obezbede potpunu dominaciju svoje Koalicije.

U svojim govorima Pribičević je žestoko napadao vladu, ali i u jednakoj meri objašnjavao kako je došlo do toga da su se on i Radić našli na istoj strani. Tako je na mitingu SDK u Novom Sadu, Pribičević istakao kako su “došli zajedno zato što smo bili zajedno i onda kad smo se borili jedan protiv drugoga. Zajedno smo počeli političku karijeru, sa istim duhom i istim idejama ... Naša akcija ne treba i ne želi da bude neka akcija protiv Beograda, nego manifestacija jednakosti i ravnopravnosti sa Beogradom. Mi to hoćemo zato što Beograd volimo ... Beograd je beli grad, ali u njemu se vodi crna politika! ... Nama takav lažni parlamentarizam ne treba! ... mi ćemo ga aktivno rušiti! ... cincariju obaramo i rušimo! ... mi kažemo da bi u ovom trenutku bilo najbolje i najpravednije da se sprovedu izbori. I onda bi videli šta bi iz takvih slobodnih izbora izašlo. I zato vidite, moja braćo, ni Vukićević ni Davidović nemaju prava da Radiću i Pribičeviću podmeću da su protiv parlamentarizma; jer su grobari parlamentarizma upravo oni, koji su stvorili tvrdi grad Glavnjače, koji su stvorili tvrdi grad lažnoga parlamentarizma i koji su stvorili tvrdi grad pljačke i korupcije ... Srbi iz preka moraju slušati zato što su Srbi! To je deviza onih koji danas vladaju iz Beograda. Srbi iz “preka” osećaju da im je u svojoj državi najgore, kao što im je bilo najgore pod Austrijom.”¹⁶ Pribičevićovo, sve češće, naglašavanje podređene uloge Srba iz “preka” još više je zaoštrilo ionako tešku političku situaciju, jer kada bi, u slučaju raspisanih izbora, došlo do diferenciranja srpskog stanovništva na Srbijance i Prečane, odnosno do podele Srba na dva međusobno suprotstavljena “fronta”, došlo bi verovatno i do mogućeg raspada ili redefinisanja državne zajednice.

Takvu političku igru sve više je nametao Stjepan Radić, koji je za razliku od Pribičevića isticao da “mi još nismo postavili nikakve zahteve, koji nisu u Ustavu, ali kad postavimo zahteve, koji nisu u Ustavu, onda će Cincarima biti vruće. Ustav može da se prema iskustvu popravi i može da se do temelja promeni. Možemo da odemo iz Beograda odmah, ako Cincari ovako nastave, možda na godinu dana, a možda da se nikad ne vratimo. Neka budu pripravnici na sve konsekvence.”¹⁷ Ovakvim političkim nastupima, Radić se vratio na pozicije iz 1924. godine, kada je oštro istupao po pitanju opstanka državne zajednice, kada je insistirao na svom hrvatskom republikanskom ustavu koji je u celosti negirao Vidovdanski ustav i kada je upravo zahvaljujući svom nepomirljivom stanovištu dobio ogroman broj glasova kod hrvatskih birača. Postavljajući gotovo isti program i 1928. godine, on je ne samo nastojao da vrati poverenje birača i da ojača pozicije svoje Koalicije na predstojećim izborima, već i da se na direktniji način vrati svojoj ideji o stvaranju nezavisne hrvatske države koja bi trebala da

¹⁴ R. Horvat: p.d. str.381.

¹⁵ Saopštenje predsednika SDK izašlo u Beogradu 24. 2 1928. Videti Riječ, 47/ 26. 2 1928.

¹⁶ Reč, 1180/ 6. 3 1928. str.4. Govor Pribičevića u Novom Sadu.

¹⁷ Isto, 1247/ 29. 5 1928. str.2. Govor Radića u Dubrovniku.

ima republikansko uređenje. Na taj način Radić je počeo da se vraća svom republikanskom ustavu iz 1921. godine čija su pojedina mesta zvučala kao vizije Tomasa Morusa (1478 - 1535), Tomasa Kampanela (1568 - 1639), Fransoa N. Babefa (1760 - 1797) i Etjena Kabeta (1788 - 1856) i mnogih drugih utopističkih vizionara - ali kada se dobro promisli o pojedinim tačkama ustava i kada se odvagne mogućnost njihove realizacije u jednom sređenom društvenom poretku, u kojem se poštuje legalno izražena volja naroda, mora se doći do zaključka da njegov ustav nisu bile fantazmagorije već realne pretpostavke koji bi trebale da se ostvare u poštenom parlamentarnom sistemu. S druge strane, Pribičević nije razmišljao o potpunoj promeni ustava poput Radića, već je tvrdio da "mi smo SDK stvorili uglavnom zato, da provedemo načelo jednakosti i ravnopravnosti u našoj državi ... Potpuna depolitizacija državne uprave je jedan od kardinalnih zahteva naših, ako se traži da mi u vladu uđemo, a drugi je taj da se garantiraju proširene lokalne autonomije, u kojima bi narod mogao razviti svoje energije i koje bi imale za život dovoljno svojih vlastitih finansijskih sredstava."¹⁸

Osim što su Pribičević i Radić bili aktivni na političkim skupovima, oni su i u Skupštini igrali sve zapaženiju ulogu. Tamo je Pribičević često napadao vladu da zapostavlja Srbe "prečane" optužujući je, početkom maja, da ni u "Ministarstvu Spoljnih Poslova nema ni jedinstva ni ravnopravnosti. U Min. S.P. ima mislim 212 ukaznih činovnika 1 kategorije, i to u Ministarstvu, poslanstvima i konzulatima ... Od toga ima Hrvata 21, i to iz Hrvatske 4, Srba prečana 7, muslimana 2, Slovenaca 11, i Crnogoraca 2, a Srbijanaca preko 160. Od 19 izvanrednih poslanika i opunomoćenih ministara samo su 2 prečana. Od 32 generalna konzula samo su dva prečana. U Poslaničkom odeljenju nema ni jednog Hrvata, jer se valjda ne smatraju dosta pouzdani."¹⁹

Stavovi Svetozara Pribičevića i njegovih drugova, sa ulaskom u SDK, počeli su da trpe prve promene, a pre svega u odnosu na Ustav. Još u februaru, za vreme prve vladine krize, Pribičević je spomenuo mogućnost revizije ustava, s obzirom na potrebu, da se izvrši povećanje teritorijalnih oblasti s proširenom autonomijom. U svom govoru u Narodnoj skupštini od 24.marta on je istaknuo da «Velja Vukićević jako dobro zna, da danas nitko ne smatra ustav iz 1921. godine kao nekakav nollu me tengere i da su ozbiljni krugovi u Narodnoj skupštini i van nje spremni na to da se prema iskustvu, kojeg smo stekli, pojedini članovi ustava podvrgnu reviziji.»²⁰ Ova promena u stavovima dolazila je sve više do izražaja kako u Skupštini tako i na javnim nastupima. Obojica vođa Koalicije, premda su u početku stajali na pozicijama odbrane Vidovdanskog ustava i tražili reforme u njegovim okvirima, sa vremenom su počeli da odstupaju od odbrane, da traže reviziju, pa čak i proširenje teritorijalnih oblasti, što je Radić najjasnije izrazio, kada je izjavio da Hrvatska, Slavonija i Dalmacija treba da budu jedna oblast, a da cela država treba da ima najviše četiri do pet oblasti.²¹ Taj plan, koji je predstavljao neku vrstu konfederacije, praktično je značio cepanje teritorijalnog jedinstva Kraljevine SHS, pa je zbog toga izazvao oštar otpor od strane vlade i dvora.

Politička atmosfera između vlasti i Koalicije se toliko zaoštrila, da su mnogi uviđali da postoji mogućnost da se izvrši atentat na Stjepana Radića. Čak su i delegati HSS savetovali Radiću da odustane 20. juna 1928. godine od odlaska u

¹⁸ Isto, 1192/ 20. 3 1928. str.3. Govor Pribičevića u Ljubljani.

¹⁹ Isto, 1233/ 11. 5 1928. str.2. Govor Pribičevića u Narodnoj skupštini.

²⁰ SB. Sednica od 24. 3 1928. str.384.

²¹ R. Horvat: p.d. str.385.

Skupštinu zbog toga što je postojala mogućnost da na njega bude izvršen atentat. Međutim, on je odbio sve njihove predloge obrazlažući taj svoj stav time što je tvrdio da će atentat, ako je doista organizovan, svakako jednom biti izvršen nad njim i da to nije dovoljno dobar razlog da se zbog njega ne ide u Skupštinu.²² Ne želeći dalje da raspravlja oko pitanja odlaska u Skupštinu, Radić je ipak došao u nju 20. juna 1928. godine. Tokom sednice desio se, do tada neviđeni zločin, u skupštini. Srpski radikalni poslanik Puniša Račić je pucao na poslanike HSS -e, dvojicu je ubio, dvojicu ranio, a Stjepana Radića je pogodio metak u stomak. Radićeva rana se nakon skoro dva meseca pokazala smrtnosnom, jer je Stjepan bolovao od dijabetesa i proces zacelenja bio je gotovo nemoguć.

Od prvog časa posle tragičnog događaja u Narodnoj skupštini u redovima SDK prevladalo je mišljenje da je atentat bio delo organizovane urote. Već 21. juna 1928. objavljen je proglas SDK u kojem se utvrđuje da je zločin u Skupštini bio «smišljen i organiziran», te da je zbog toga SDK odlučila da više ne dolazi u Skupštinu sve dok se «ne dadu pune reparacije i sanacije i ne stvori potrebno sigurno jamstvo za našu potpunu jednakost i ravnopravnost.»²³ Tog mišljenja bio je i Pribičević koji je u to vreme preuzeo na sebe da predstavlja SDK u svim njenim političkim istupima, na kojima se pokazalo da je atentat u Skupštini postao presudan za pomak Svetozara Pribičevića u njegovoj političkoj transformaciji. Samo nekoliko dana posle atentata, držeći posmrtni govor na sahrani Pavla Radića i Đure Basaričeka, Pribičević je uneo jedan novi argument za traženje ravnopravnog položaja Hrvata u državi: njihovu historijsku državnost. Tom prilikom on je rekao da su «Hrvati u zajedničku državu donijeli svoju historijsku državnost i to je razlog više, da se tako urede odnošaji u našoj državi.»²⁴ U svom govoru, on je istakao i zašto je SDK odlučila da ne ide u Skupštinu naglasivši pri tom da «hitci koji su ispaljeni u Narodnoj skupštini, bili su namenjeni celom vođstvu SDK, a naročito Stjepanu Radiću. Ali ti hitci pogodili su nešto drugo ... Pogodili su uređenje države, na kojem smo mi po najboljem uverenju radili. Pogodili su ovaj sistem koji osniva svoje argumente na kundaku i nožu, umesto na slozi svih sila narodnih.»²⁵ Samo nekoliko dana posle pomenutog govora, Pribičević je dao izjavu, kojom je još više radikalizovao svoja dotadašnja stajališta, a u kojoj je istakao da će «u ovim kritičnim časovima Srbi iz preka stajati uz svoju braću Hrvate i da ih nikakva sila ni mahinacije neće moći razdvojiti ... Do sada nije učinjeno ništa, da se stišaju duhovi u Hrvatskoj i u opšte u prečanskim krajevima. Naprotiv, učinjeno je sve da se razdraženje potencira. Ja ne kažem da je to učinjeno namerno, ali je svakako znak totalnog nepoznavanja prilika u prečanskim krajevima, u kojima je danas težište političke situacije.»²⁶

Krajem juna i početkom jula, na osnovu Pribičevićevih izjava, postalo je jasno da je on bio zatečen radikalizacijom drugog partnera u Koaliciji koji je sve otvorenije insistirao na promeni unutrašnjeg uređenja. Zbog toga, on je nastojao da u što većoj meri koliko može prihvati njihove zahteve i da ih svede u krug razumnih rešenja koja ne bi trebala da ugroze jedinstvo države. Našavši se u nezavidnoj situaciji, Pribičeviću nije drugo preostalo nego da se prikloni

²² Vladko Maček: In the Struggle for Freedom, New York 1957, str.110.

²³ Riječ, 144/ 21. 6 1928. (posebno izdanje). Opširniju verziju pomenutog izdanja daje nam H. Matković u knjizi «Svetozar Pribičević ideolog, stranački vođa, emigrant», Zagreb 1995, str.206.

²⁴ Reč, 1269/ 24. 6 1928. str.1.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto, 1271/ 27. 6 1928. str.3.

koalicionom partneru i da zadržavši upravljanje SDK-om u svojim rukama nastoji da je uvede u mirnije vode. S druge strane, on je imao problema u redovima samostalaca, jer se stvarala bojazan da SDS pod uticajem jačanja ekstremizma u HSS-i ne izneveri svoje osnovno načelo, a to je ideja narodnog jedinstva. Zbog toga, Pribičević se razišao po pitanju taktike sa kritičarima u svojoj stranci, ali kao i oni, on je uočio da bi upravo SDS mogla da igra ulogu mirotvorca između Zagreba i Beograda. Zbog toga, on je u svojim izjavama ponekad bio radikalniji, a ponekad nedovoljno određen.

U prilog ovoj tvrdnji ide i odbijeni kraljev predlog o amputaciji. Naime, čim je kralj saznao da Radić, posle pružene lekarske pomoći, namerava da otputuje u Zagreb, pozvao je kod sebe Pribičevića i ponudio mu «da Radić ... sutra u Zagrebu može proglasiti rascjep. Mi više ne možemo ostati zajedno sa Hrvatima. Ne želim nikakav rat s Hrvatima. Budući da ne možemo ostati zajedno, bolje je da se razdvojimo.»²⁷ U to vreme, kralj je čak pomišljao i na amputaciju Hrvatske s namerom da zadrži teritorije unutar kojih bi ostala «velika većina Srba», a država bi bila «manja, ali homogenija, i mnogo jača nego današnja.»²⁸ Sa ovim predlog, po svedočenju Pribičevića, složila se velika većina tadašnjih stranačkih prvaka i cela vlada. Međutim, kraljev predlog Pribičević je odbio i time još jednom pokazao da nije za razbijanje države, već za njeno unutrašnje preuređenje. Kraljev predlog o amputaciji Pribičević je preneo Radiću, ali i on ga je odbio; mada ne iz istih pobuda kao Pribičević, već zbog toga što je pretpostavljao da bi posle amputacije Hrvatima ostala najverovatnije nešto veća zagrebačka oblast kao država Hrvatska.

Držeći se pomirljivo za vreme lečenja u Beogradu, čim je stigao u Zagreb, Radić je zauzeo daleko radikalniji stav prema državi. Sve njegove pisane izjave bile su u tolikoj meri nepomirljive da se na osnovu njih nije mogao naći nikakav politički izlaz, već naprotiv, one su išle za tim da se Beograd žigoše kao grad koji će uvek «vjerovati u rat kao u redovito sredstvo politike i Beograd će opet zapaliti Evropu.»²⁹

Na osnovu njegovih izjava vlada je lako mogla da zaključi šta mu je namera da uradi čim ozdravi, pa je zbog toga još više zaoštrila svoje odnose sa SDK-om. S druge strane, Pribičević nije ni izbliza bio u tolikoj meri radikalniji. On je i krajem jula ostao pri tome da SDK zahteva, kao jedini izlaz iz krize, da se raspusti Narodna skupština, da se formira neutralna vlada i raspišu slobodni izbori.

Pošto je formirana neutralna vlada sa generalom Hadžićem na čelu, koju je Pribičević pozdravio, ona je odmah počela da radi na pitanju raspuštanja Skupštine. Međutim, njen pokušaj je propao, pa je novi mandatar za sastav vlade postao dr. Anton Korošec. Insistiranje dotadašnje vladine koalicije da održi postojeću Skupštinu predstavljao je glavnu prepreku za bilo kakav politički kontakt sa SDK-om. Zbog toga se Pribičević uopšte nije odazvao Korošecovom pozivu da ga poseti radi dogovora o sastavu nove vlade.

Kao posledica te odluke usledilo je obaveštenje Svetozara Pribičevića i ostalih poslanika Seljačko – demokratske koalicije o tome da napuštaju Beograd. Bilo je to 28. jula 1928. godine, a samo četiri dana kasnije, kada se sastala Narodna skupština u Beogradu, okupili su se u Zagrebu u zgradi Hrvatskog sabora na plenarni sastanak poslanici SDK. Sastanak je otvorio Svetozar

²⁷ S. Pribičević: p.d. str.67.

²⁸ Isto, str.69.

²⁹ Narodni val, 159/ 1928. str.1,2. Također kod Ivan Mužić: Stjepan radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb 1988, str.252.

Pribičević, a predsedavao mu je dr. Vladko Maček. Tom prilikom SDK je donela rezoluciju u kojoj je po prvi put službeno formulisala svoj program o državnom preuređenju. Ovim programom postalo je jasno da Koalicija otvoreno napušta svoju raniju politiku koja je polazila od priznavanja Vidovdanskog ustava, jer je između ostalog u Rezoluciji rečeno "... da je u svijesti narodnoj dosadašnje državno uređenje u cjelini poništeno poznatim događajima i da ćemo povesti najodlučniju borbu za novo državno uređenje, koje će osigurati punu ravnopravnost svih spomenutih individualiteta."³⁰ O tom događaju, nekoliko godina kasnije Pribičević je pisao da se Koalicija sastala na «sednicu od 1. avgusta, da zauzme stav prema novom položaju. U toj sednici donela je seljačka – demokratska koalicija i program, kojim se traži, da se država uredi tako, da svi istorijsko – politički individualiteti i nacionalni organizmi u državi budu jednaki i ravnopravni. Taj je program primljen jednoglasno.»³¹ Nadalje, Koalicija je naglasila između ostalog i to da se u svom pozivu na saradnju obraća samo strankama u prečanskim krajevima, a u Srbiji, da se obraća samo narodu i pojedincima, ne uzimajući pri tom u obzir političke stranke. Time je definitivno došlo do radikalizacije dotadašnjeg gledišta Koalicije, čime je značajno smanjena svaka mogućnost za sporazum, kako sa kraljem tako i sa radikalima i demokratama.

Rezolucijom SDK, hrvatski federalisti nisu bili potpuno zadovoljni, jer su smatrali da se Koalicija opredelila za minimalni program u odbrani Hrvatske. Uprkos razlici u mišljenju, samo tri dana kasnije, Pribičević je došao kod Trumbića u posetu i tom prilikom su njih dvojica razmenili mišljenja o aktuelnoj situaciji.³² Na kraju razgovora dogovorili su se da se otpočne sa saradnjom između Hrvatskog bloka i Seljačko – demokratske koalicije. Još istog dana održana je sednica vođstva Hrvatskog bloka, na kojoj je donet zaključak da poslanici Ante Trumbić i Ante Pavelić uđu u poslanički dom Hrvatske seljačke stranke. Ovim aktom, ojačala je federalistička opcija u SDK, ali još nije odnela i prevagu u Koaliciji, jer Pribičević je i dalje pobijao svaku federalističku opciju kada je u pitanju rešenje kize u zemlji, ali i uporno insistirao na slobodnim izborima «kao početku sređivanja državnih prilika i rešavanje sporova u narodnim prokušanim metodama demokracije, da bi avgusta 1928. Koalicija ... tražila nove, slobodne izbore ... i da se država uredi tako, da svi istorijsko politički individualiteti i nacionalni organizmi u državi budu jednaki i ravnopravni.»³³

Premda je Pribičević kasnije pisao da je do 1928. godine bio za unitarističko uređenje države, neminovno nam se nameće misao da je on to mišljenje zadržao i kasnije, jer je na jednom sastanku sa grupom samostalaca u Ljubljani izjavio "da se država može preustrojiti samo na temelju Vidovdanskog ustava."³⁴

U to vreme, Pribičević je istupao kao prvi čovek Koalicije, jer je Radić, smrtno ranjen, bio odsutan iz političkog života. Čim je posle njegove smrti na čelo HSS - e došao Vladko Maček, Pribičević više nije imao to mesto, ali je i dalje zadržao istaknuto mesto u SDK. Pred javnosti on je daleko češće istupao od ostalih prvaka Koalicije, tumačeći, u dijalozima i polemikama koje je vodio sa

³⁰Ljubo Boban: "Geneza, značenje i odjek Zagrebačkih punktacija, Časopis za suvremenu povijest 1/1971, str.154, 155.

³¹ Arhiv Jugoslavije, fond Pribičević, 1-5,6, S. Pribičević: «Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njenu budućnost» str.5.

³² Hrvat, 2570/ 2. 8 1928. str.2.

³³ AJ, fond Pribičević, 83-1-5, «Proglaš prijateljima od 29.10 1931. str.2,3.

³⁴Todor Stojkov: " Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929 - 1935", Beograd 1969, str.65.

političkim strankama, politiku samostalaca, položaj i ulogu prečanskih Srba i osudu političkih stajališta radikala i demokrata. On je i dalje bio jednako uporan u tome da samostalci trebaju da nastave svoju politiku saradnje sa HSS - om u okviru SDK, a to je pravdao time što je tvrdio “da se iz Beograda pokušava, da se srpstvo odvoji od hrvatstva i stavi jedne protiv drugih. Pošto i srpski narod u ovim krajevima osjeća duboko, da taj sistem mora pasti, ako hoćemo spasiti državu, to su se bacile u narod parole, kojima se hoće da prikaže da je hrvatstvo ugrozilo srpstvo i da se srpstvo od hrvatstva ima braniti. A moje je mišljenje i ja hoću da tome dadem otvoreno izraza da srpstvo, specijalno u ovim krajevima, u ovim historijskim sudbonosnim časovima, ako hoće da se spasi država, mora biti solidarno sa hrvatstvom.”³⁵ Da je Pribičević tada bio dobrim delom u pravu govori nam činjenica da su radikali u decembru 1928. uputili jedan predlog Josipu Krnjeviću, članu vođstva HSS -e s ciljem da zaključe nagodbu. Između ostalog u tom predlogu je stajalo i to da je Radikalna stranka “raspoložena da obezbedi trajno učešće Hrvatske seljačke stranke u vladi i upravi zemlje” po uzoru na Bledski sporazum sa Slovenskom ljudskom strankom “koji obezbeđuje Slovencima praktički pravu autonomiju, radikali su voljni da zaključe sličan zagrebački pakt sa Hrvatskom Seljačkom Strankom koji bi osigurao Hrvatima isključivu prevlast u čisto hrvatskim krajevima, u svim granama državne uprave i samouprave.” Jedino što Radikalna stranka ne može da prihvati to je “podela države na nekoliko državica ... Prema tome za Radikalnu stranku samoupravni princip može se i širiti do krajnjih granica, i kroz vrlo velike oblasti, ali ta samoupravna aktivnost ne može i ne sme obuhvatati unutarnju državnu upravu, ni u jednom kraju zemlje, niti oslabiti jedinstvo političke volje u Kraljevini.”³⁶

I tako dok su radikali pripremali teren za dogovor sa HSS -om, ona je svoju politiku usmerila na drugu stranu. Ostavši i dalje privržena samostalcima ona je u dogovoru sa njima odlučila da se rešenje traži u inostranstvu. Pošto je Koalicija nastojala da dođe do unutrašnjeg preuređenja zemlje, a ne do njenog rascepa, ona se obratila zemljama koje su bile u dobrim odnosima sa Kraljevinom, a to je značilo sa Velikom Britanijom i Francuskom. I jedna i druga bile su zainteresovane za stabilnu Jugoslaviju, a u to vreme, imale su i dominantnu ulogu u Evropi. Zbog toga je Koalicija istupila sa argumentima da do potrebne stabilizacije može da dođe samo ako se izvrši državno preuređenje i to, naravno, ono koje je ona predlagala. Tako su otpočele aktivnosti predstavnika Koalicije na evropskom terenu u smislu ličnih kontakata, misija, preko propagandnih akcija, pa sve do javnih apela.³⁷ U tom poslu naročito su se isticali Vladko Maček i Ante Trumbić, ali posle mnogobrojnih kontakata, koje su ostvarili, jedino je moglo da se zaključi to, da je položaj Koalicije u inostranstvu nepovoljan, jer zemlje koje su bile bliske Kraljevini SHS, nisu imale nameru da kvare dobre odnose koje su imale sa dvorom.

Zbog toga, SDK je donela odluku da se rešenje za političku situaciju u kojoj se našla potraži u sporazumu sa kraljem, ostavljajući njemu da dogovoreno posle nametne strankama. Pribičević je tu odluku pravdao u listu “Riječ” time što “nije bilo moguće da se raspravlja sa sadašnjim srbijanskim strankama. Nije moguće zato, što je iz redova tih stranaka izašao ubojica ... što su te stranke prešle preko krvavog zločina u Narodnoj skupštini na dnevni red kao da se ništa

³⁵Riječ, br. 178, 3.8. 1928. str.2.

³⁶Lazar Marković: Jugoslovenska država i hrvatsko pitanje, Zagreb 1935, str.322 - 326.

³⁷Vidi, T. Stojkov: nd. str. 299 - 332.

nije dogodilo.”³⁸ Ova orijentacija prema kralju još više je produbila jaz između koalicionaša sa jedne i radikala i demokrata s druge strane, a da Koaliciji nikakve političke poene nije donela. To se desilo zato jer kralj nije želeo promene koje je Koalicija tražila. Zbog toga, jedino joj je ostala nada da će teška situacija u kojoj se našla kraljevina primorati kralja na popuštanje. Međutim, kralj je reagovao drugačije od onoga čemu su se nadali koalicionaši. On je odlučio da povede beskompromisnu politiku prema Koaliciji, iskorišćavajući nastale probleme u cilju preduzimanja priprema za proglašenje apsolutističkog režima. Da bi to ostvario on je isprva držao konsultacije sa šefovima stranaka prvenstveno u cilju da bi se još jednom potvrdile nesuglasice i stvorio utisak kako je u takvim uslovima nemoguće bilo kakvo rešenje sa političkim strankama. Na kraju je, završivši konsultacije 5. januara 1929, izdao saopštenje u kojem je rečeno da “među parlamentarnim grupama postoje posve oprečna gledišta na rešenje današnje krize. Ta se razlika pojavljuje čak i u oceni pitanja državnog uređenja. Zbog toga nema mogućnosti ni za kakvo parlamentarno rešenje koje bi garantovalo održanje punog državnog i narodnog jedinstva.”³⁹ Time je nedvosmisleno stavio do znanja javnosti na koji način namerava da reši vladinu krizu. I zaista, samo nekoliko sati posle ovog saopštenja, objavljeno je da je kralj ukinuo Ustav, raspustio Skupštinu i preuzeo svu vlast u svoje ruke.

SUMMARY: In 1927, for the first time since the Kingdom of SHS was born, after the prolonged struggle between their opposing political views and constitutional conceptions, Svetozar Pribičević, Serbian political leader in Croatia, and Stjepan Radić, Croatian political leader, stood together in Peasant - Democrat Coalition. The main reason why Pribičević accepted collaboration with Stjepan Radić was his realization that the Serbian question in Croatia cannot be solved without the Croats. Moreover, he also understood that the Croat question in Yugoslavia cannot be solved without the Croats as he denied through the first years of the political life of Yugoslavia. Until the death of Stjepan Radić in August 1928, they struggled to change the internal structure of the government in aim to make it more appropriate for the Croats and the Serbs from Croatia. While Radić tried to substitute the Vidovdan Consitution with the new one that would allow federalization of the state, Pribičević tried to improve the existing Constitution. During their political struggle inside the Coalition, both of them showed that diverging national interests of the Croats and the Serbs from Croatia did not preclude their cooperation and that Croats and Serbs can work together in the realm of politics.

KEY WORDS: Svetozar Pribičević, Stjepan Radić, Peasant - Democrat Coalition, Independent Democratic Party, Croatian Peasant Party, Vidovdan Constitution, unitarism, federalism.

³⁸Riječ, br. 250, 28.10. 1928. str.2.

³⁹ Politika, 7430/ 6.-9. 1. 1929. str1.